

TYTTI RANTANEN

Dokumenttielokuva vohkitun, vääristellyn ja vaietun välittäjänä

Toronton kansainvälinen dokumenttielokuvafestivaali Hot Docs on neljännesvuosisataisen olemassaolonsa aikana muodostunut kenties keskeisimmäksi dokumenttielokuvateollisuuden ammattilaistapahtumaksi Amsterdamin IDFA:n ohella. Katsojan näkökulmasta huhti-toukokuun taitteessa järjestetyn festivaalin ohjelmisto on tasavarma jos kohta myös riskejä ja yllätyksiä kaihtava. Kokeellinen elokuva on läsnä vain ajoittaisina pilkahduksina, mutta muutoin laadukkaan ei-fiktio-etsijä ei joudu pettymään.

Elokuva-alaa viime syksystä asti myllertänyt #MeToo-kampanja näkyy ohjelmistossa monella tasolla. Numeraalisesti ohjaajista on puolet naisia. Lyhytelokuvien valitsija Angie Driscoll valottaa, että ratkaiseva teos voi hyvinkin olla peräti viiden espanjalaisohjaajan (Julia Maura, Mariangela Pluchino, Ambra Reijnen, Maria Chatzi, Fátima Flores) *Galatée à l'infini* (2017). Kokeellisessa pamfletissa ei ole hiukkaakaan kiintiöpaikkaajan makua, vaan se erottuu terävällä kulttuurihistoriallisella vyörytyksellään edukseen lyhytelokuvanäytöksessä ”Silence Breakers”. Festivaalin avajaisnäytöksessä nähdään kanadalaisen Maya Gallusin *The Heat: A Kitchen (R)evolution* (2018). Haastatteludokumenttielokuva pyrkii voimauttavaksi ajankuvaksi menestyvistä naiskokeista perinteisen misogyniessä työympäristössä, mutta jää kokonaisuutena enemmän innostuneeksi ja hajanaiseksi kuin jäsennetyksi puheenvuoroksi.

Elokuva, joka katosi

#MeToo-kulma ja taiteellisen luomisen valtakysymykset tulevatkin vakuuttavammin käsitellyiksi kuin vaiivikkaa singaporelaislähtöisen Sandi Tanin Sundancessa palkitussa omaelämäkerrallisessa teoksessa *Shirkers* (2018). *Shirkers* on matka Tanin ja hänen ystäviensä kesällä 1992 kuvaaman samannimisen murhamysteeri -road movien jäljille. Samalla se on ajankuva Singaporen 1980- ja 1990-lukujen taitteen alakulttuurista pienlehtineen ja videopajoineen. Alkuperäinen *Shirkers* oli jonkinlainen Kaakkois-Aasian *Amélie*, urauurtava ”kummasöpö” (*quirky*) kudelma, joka herkutteli elokuvallisilla taikatempuilla ja erikoisella hahmogallerialla. Tan kirjoitti itselleen kaikella 20-vuotiaan arroganssilla pääosan salaperäisenä murhaajana nimeltä S. Tai oikeastaan voidaan puhua vain siitä, mitä elokuva olisi voinut olla. Se nimittäin katosi samalla kun sen nimellinen ohjaajakin, arvoituksellinen mutta karismaattinen elokuvaopettaja ja kaveripiirin guruhahmo Georges Cardona.

Kuvausten edetessä Georges alkaa hämäröidä entistä enemmän, eikä Tan säästele kitkeryyttään verratessaan miestä jälkikäteen Nosferatuun, joka sinnittelee kuolematomuuden syrjässä imemällä ihmisten verta. Vaikka seksuaalista ahdisteluakin sivutaan pienesti, tällä kertaa polttavain #MeToo-kysymys kuuluu: millä oikeudella keskiikäinen mies omii yhdessä kuvatun materiaalin ja viivyttaa paitsi nuorten naisten urapolkua myös ehkä koko singaporelaisen elokuvan kehitystä? Toisaalta vähintään yhtä kiinnostavaa on seurata jälkinäytöstä singaporelaisten tyttöjen välisestä ystävydestä. Kaikki kolme – Sandi Tan, Sophie Siddique Harvey ja Jasmine Ng Kin Kia – päätyivät lopulta elokuva-alalle, mutta Jasmine pääsee kritisoimaan muita pomotellutta Sandia: ”You were an asshole”. Ehkä kadonneen teoksen takaisku on osaltaan auttanut hiomaan itsetietoisuudesta itsekriittisyyttä? Ilman tätä etäännytystä käsillä oleva elokuva saattaisi taantua piehtaroidaan äiteästi ja itsejuhlivasti entisten nuorten nerouudessa.

Tilannekatsaus vihaan ja valheisiin

Dokumenttielokuvafestivaalit ovat oiva tilaisuus tutkailla, mitä maailmassa tapahtuu juuri nyt. Hot Docsin tarjonta ei muodosta poikkeusta. Adam Bhala Lough'n *Alt-Right: Age of Rage* (2018) pyrkii samaan kuin Elina Hirvosen *Kiehumispiste* (2017): kuvaamaan rasismia ja vihapuheen jakamaa nykyhetkeä rintamalinjan kummaltakin puolelta. Äärioikeiston puhetorvina toimivat juppitrolli Richard Spencer ja ”amerikkalaista renessanssia” huhuileva Jared Taylor; antirasisteja taas edustavat aktivisti Daryle Lamont Jenkins ja tutkija Mark Potok. Siinä missä Hirvonen sommittelee ilmakuviakin jakautuneesta Suomesta, Lough jalkauttaa katsojan kesään 2017 ja Charlottesvillen kaduille, äärioikeiston marssin ja sen vastamielenosoitusten ytimeen, aina karmea yliajoiskua myöten. Taylor pyrkii ilmaisussaan hyperkorrektiin yläluokkaisuuteen ja vetoaa vihan ajamaa kuulijakuntaansa pidättäytymään harkitsemattomuuksista: ”Meidän pitäisi edustaa korkeampaa älykkyydosamäärää.” *Pitäisi*.

Spencer sen sijaan tukeutuu agitaatiossaan siekailematta maagiseen ajatteluun ja tunteisiin, kertomuksellisen sodan-käynnin koko keinoarsenaaliin. Samaa lajia on tarjolla yllin kyllin venäläis-saksalaisen Katja Fedulovan dokumenttielokuvasssa *Faith Hope Love* (2017). Fedulova tutkii nyky-Venäjästä päähenkilöinä kolme nuorta naista: Kurskilainen oppositiopoliitikko Olga, patriottinen sotakirjeenvaihtaja, ex-missi Anastasia sekä abortinvastustaja-aktivisti Natalia. Naisen liikkumatila kansalaisena näyttytyy kompleksisena, toimi minkämerkkisten poliittisten tunnusten alla hyvänsä. Jopa korruptiota äänekkäästi vastustavan Olgan taustakuviossa on hämääntensä. Kaikki kolme näyttävää naista ovat oman asiansa epätodellisen oloisia supermalleja. Suuria tunteita on kuitenkin helppo käyttää hyväksi epäilyttäviin tarkoituksiin – ne eivät auta pelastamaan isänmaata, kuuluu dokumentaristin keskeinen varoitus.

Sovun ja unohduksen teflonpinta

Nyky politiikan lisäksi myös menneisyys ja sen hahmottaminen voivat muodostua kerrontavallan taistelukentäksi. Hot Docs -otantani vaikuttavimpiin istuntoihin nousee Almudena Carracedon ja Robert Baharin ohjaama ja Almodovarin veljesten tuottama *The Silence of Others*, joka voitti Berliinin elokuvajuhlien maailman ensi-iltansa yhteydessä sekä yleisöpalkinnon että festivaalin oman ”rauhanpalkinnon”. Espanjalainen seurantadokumenttielokuva taltioi kuuden vuoden ajan Francon diktatuurin uhrien pitkää oikeusprosessia, jonka suurin este on pian Francon kuoleman jälkeen 1977 säädetty ”unohduksen sopimus”. Lain julkilausuttu tarkoitus oli yrittää puhdistaa pöytä ja keskittyä Espanjan tulevaisuuteen vanhojen vääryyksiä penkomisen sijaan. Käytännössä se esti diktatuurin avainhenkilöiden ja kiduttajien saattamisen vastuuseen.

Elokuva kysyy, voiko valtio unohtaa ja antaa anteeksi yksilön puolesta. Eihän se voi. Virallinen unohdus ja

anteeksianto ovat palvelleet suoraan diktatuurin ydin-hahmoja, jotka eivät suinkaan menettäneet asemiaan vallan siirtyessä kenraali Francoilta kuningas Juan Carlosille 1975. ”Eheyttävän” anteeksiantokertomuksen teflonpintaa rikkovat uhrien ja heidän jälkeläistensä kokemukset monisukupolvisesta kauhusta ja kidutuksesta.

Carracedon ja Baharin elokuvassa nämä tosikertomukset kyllä koskettavat, mutta niihin ei jäädä vellomaan niiden järkyttävyyden vuoksi. Kertomisella ja kertomuksilla on tärkeä tehtävä, ne ovat todistajalausuntoja, niiden avulla yritetään saada oikeutta vaikka sitten vuosikymmeniä myöhässä. Suku- ja omakohtaisten tarinoiden ytimessä on pragmaattisia tavoitteita ja haaveita: vanhat señorat haluaisivat saada omien, tien pientareelle 1930-luvulla teloitettujen vanhempiansa luut sukuhautaan joukkohaudan nimettömyydestä; keski-ikäinen nainen haluaisi tietää, mihin hänen aviottomana syntynyt lapsensa vietiin häneltä synnytyslaitoksella 1980-luvun taitteessa; 1970-luvun alussa murjotut aktivistit, kuten José María Galante, haluaisivat vihdoinkin nähdä pieksijöidensä joutuvan vastaamaan oikeudessa teoistaan.

Oikeutta joudutaan käymään kaukana Argentiinassa – Espanja ei halua kuulla näitä kertomuksia, mikä konkreetisoituu siinä, ettei videoita todistajalausuntoja hyväksytä, vaan todistushaluisten on lennettävä Etelä-Amerikkaan asti asiansa vuoksi. Diktatuurin jälkipyykki on hitaasti käynnistynyt myös julkisessa keskustelussa ja politiikassa, mutta laajempi oikeusprosessi on yhä kesken, eivätkä kaikki elokuvan seuraamat henkilöt ehdi nähdä toiveidensa toteutuvan. Espanjan muisti palaa pätkittäin unohduksen turtumuksesta.

On pidettävä ansiona, että kertomuksellisuuden paistuttelun tai ylimääräisen speksaakkelimaisuuden sijaan ohjaajat ovat malttaneet luottaa siihen, että koskettavinta on pakottava halu kertoa. Se kyllä välittyy, vaikka kertojan ääni olisi surusta ja vanhuudesta käheä.